

Afscheid van het spoorweg- emplacement aan de Marconistraat

Remko Andeweg | stadsbotanicus & collectiebeheerder herbarium, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; r.andeweg-bsr@nmr.nl

▲ Luchtfoto van het spoorwegemplacement aan de Marconistraat te Rotterdam. (Gemeentewerken Rotterdam)

De afgelopen weken is men gestart met het weghalen van de sporen op het oude spoorwegemplacement langs de Marconistraat. Hiermee wordt het einde ingeluid van vrijwel het laatste stedelijke emplacement in Rotterdam, waarmee naast een tijdsbeeld ook een stuk stedelijke natuur uit de stad verdwijnt.

Spoorlijnen hebben lange tijd deel uitgemaakt van het Rotterdamse straatbeeld. In de tijd dat de bedrijvigheid van de haven tot in het centrum en de woonwijken doorging en de trein het meest voor de hand liggende transportmiddel voor goederen over land vormde, was vrijwel iedere kade per spoor bereikbaar. Voor de verdeling van al die wagons was ook rangeerruimte nodig en daarvoor lag er een heel stelsel van, soms uitgebreide, spoorwegemplacementen binnen de stadsgrenzen.

In onbruik

Met de veranderingen in zowel de plek van de havenactiviteit als de aard van het transport, namen het belang en het gebruik van dit spoorwegnet en de emplacementen af. Vrijwel in onbruik vormden ze nog een tijdlang oases van rust in het stedelijk gebied, om uiteindelijk - al dan niet in etappes - te verdwijnen ten behoeve van nieuwe stedelijke

functies. Zo werd omstreeks 1983 het enorme emplacement ter hoogte van het Feyenoordstadion bijna gehalveerd en werden op die plek de Colosseumweg en het Varkenoordse Park aangelegd. Begin jaren '90 halveerde eveneens het emplacement langs de Spoorweghaven om ruimte te maken voor de Laan op Zuid en de bebouwing van de Kop van Zuid. De botanische rijkdom van dat spoorwegterrein vormde in 1996 het thema van de Herbarium-bijdrage aan de tentoonstelling 'Dierbaar Bezit' in het Natuurhistorisch Museum Rotterdam (Anonymus 1996). Rond de eeuwwisseling verdween het emplacement aan de Schiehaven. Vervolgens, stukje voor stukje, het grote emplacement Noord (achter de Boezembocht). Afgelopen jaar viel definitief het doek voor het emplacement aan de Vierhavensstraat en voor vrijwel het gehele restant van het terrein aan de Laan op Zuid. Allemaal plekken die zich vanaf het moment van afbraak hadden ontwikkeld tot biotopen die wat betreft (botanische) diversiteit en avontuurlijkheid de vergelijking met erkende natuurgebieden makkelijk konden doorstaan. Nu is de beurt aan het laatste grote spoorwegemplacement dat momenteel nog op de Rotterdamse noordoever over is: het emplacement langs de Marconistraat.

Vegetatie en terreintype

Het terrein waar het hier om gaat, ligt in de lengte ingeklemd tussen de Schiedamseweg (waarvan het door een hek en een laag talud is gescheiden) in het noorden en de Marconistraat in het zuiden. Daar takten sporen af in de richting van de verschillende pieren van de Merwedehaven. Tussen die aftakkingen liggen een paar oude loodsen die via laadperrons aansloten aan het spoor. In het westen eindigt het gebied vrij abrupt bij de grens met Schiedam. Aan het oostelijk uiteinde vlochten de verschillende sporen zich samen en wordt het terrein steeds smaller tot er uiteindelijk maar één enkel spoor over was dat tenslotte het Marconiplein kruiste. Het emplacement dateert uit het begin van de twintigste eeuw en lag er wellicht al min of meer op het moment dat vanaf 1923 de Merwedehaven werd gegraven. De grootste activiteit zal hier hebben plaatsgevonden rond 1950-1960 toen dit deel van de haven op volle toeren draaide. Toch moet toen de ontwikkeling van de flora al zijn begonnen zoals verderop duidelijk zal worden. Aan het begin van deze eeuw leek aan het gebruik van de sporen al een eind te zijn gekomen maar er volgde nog een kleine opleving doordat het emplacement nog een tijdlang werd gebruikt om

▲ Overzicht van de ligging van de verschillende vegetatietypen. oranje: struweelrand; geel: droge spoor; wit: bestraat terrein; paars: schaduwzones; groen: grazige vegetaties. (Gemeentewerken Rotterdam, beeldbewerking bSR)

tunnelelementen voor de bouw van de Randstadrail aan te voeren. Dit laatste stadium is nu ook voorbij en vanaf medio 2009 liep de spoorverbinding via het Marconiplein nergens meer heen.

Door de geleidelijke vermindering van het gebruik van het emplacement namen ook de mogelijkheden voor de ontwikkeling van de natuur in het gebied langzaam toe en konden inmiddels op basis van terreintype en vegetatie verschillende deelgebieden worden onderscheiden. Bovenstaand kaartje geeft de situatie aan zoals die tot voor kort bestond.

Struweelrand

Doordat van het emplacement de laatste jaren alleen de zuidkant werd gebruikt, heeft zich in die tijd vanaf de kant van de Schiedamseweg een fraaie struweelzone kunnen ontwikkelen in een strook van ongeveer drie sporen breed. Voor een deel ging het hier om uitbreiding van soorten die ooit aangeplant zijn in de smalle strook tussen het emplacement en de weg (iepenzaailingen), maar ook om soorten met windgedragen zaden

die van verder weg zijn komen aanwaaien, of om besdragende soorten die door vogels worden verspreid. Naast alledaagse besdragers als rode kornoelje (*Cornus sanguinea*) of lijsterbes (*Sorbus aucuparia*) werden hier ook twee soorten gekweekte dwergmispels (*Cotoneaster horizontalis* en *C. salicifolia*) gevonden. Mogelijk zijn dat minder voor de hand liggende soorten voor spontane struweelvorming maar het is toch niet ongebruikelijk om die op verlaten spoorwegterreinen aan te treffen.

Op het dak van het oude station Hofplein - zonder twijfel het kleinste spoorwegterreintje en het mooiste groene dak van Rotterdam - werden in april 2007 alleen al zeven verschillende soorten en/of cultivars uit dit geslacht geteld. En dat op een oppervlakte van niet meer dan 1200 vierkante meter.

Naast bomen en struiken was deze zonbeschenen rand de groeiplaats van verschillende hoog opgaande zoomplanten als echt wilgenroosje (*Chamerion angustifolium*), bosrank (*Clematis vitalba*) en melige toorts (*Verbascum lychnitis*). Laatstgenoemde

soort is in Rotterdam vrijwel beperkt tot spoorwegterreinen en de rijkste groeiplaats bevond zich lang op het grotendeels verdwenen emplacement Noord. Of daar op het moment nog iets van over is, is niet bekend omdat wat er van het terrein over is niet meer toegankelijk is.

Het droge spoor

Ten zuiden van de struweelrand, in het midden van het gebied, lag tussen de sporen een meer open vegetatie en weerspiegelden de voorkomende plantensoorten het extreme milieu op deze plek. Het is een spoorwegmilieu in zijn meest uitgesproken vorm: een bodem bestaande uit verdicht zand met een stenige bovenlaag die de hele dag in de volle zon ligt. Dat zorgde voor een milieu waarin uitersten elkaar afwisselen. De harde ondergrond droogt in droge perioden sterk uit om in andere delen van het jaar plotseling juist weer kletsnat te zijn door stagnerende regenwaterafvoer. Een dergelijk milieu selecteert op planten die thuis zijn in extreme omstandigheden en die zich daar staande houden door gebruik te maken van een korte geschikte periode om hun cyclus te voltooien of die juist de taaiheid van een woestijnbewoner hebben.

Tot die specialisten in droogte, warmte en gebrek behoren het plat beemdgras (*Poa compressa*), bekend van muren en straten waar het leven ook al geen vetpot is, en het dwergviltkruid (*Filago minima*). Dwergviltkruid is een plant van zeer arme en droge milieus die vooral in het hoge deel van Nederland voorkomt en daar sterk is achteruitgegaan zodat hij momenteel op de Rode Lijst van bedreigde soorten staat. In Rotterdam is deze plant verder alleen bekend van het laatste restje van het emplacement langs de Laan op Zuid en het is dus een soort die het in deze stad van oude spoorlijnen moet hebben.

▲ Het emplacement in de zomer, gezien in westelijke richting. Rechts de struweelrand, op de voorgrond het droge spoor, meer naar achter het bestrate terrein en links achteraan grazige vegetatie met daarin Japanse duizendknoop. (Remko Andeweg)

▲ Het emplacement in de winter, met zandhaarmos. (Remko Andeweg)

Op grond van het voorgaande zou je verwachten dat dit terreindeel het grootste deel van het jaar dor en droog zou zijn. Dat dit niet zo is komt op rekening van een andere bewoner van de Nederlandse woestijn: het zandhaarmos (*Polytrichum juniperinum*), dat thuis is in het extreme milieu van de zandverstuivingen. Zandhaarmos is te vinden op de meeste Rotterdamse spoorwegterreinen (De Bruijn 2005) maar nergens was hij zo beeldbepalend als aan de Marconistraat. Door de overvloed van dit mos dat, samen met enkele andere soorten, in het vochtige winterseizoen het duidelijkst aanwezig is, zag juist deze droge middenzone van het terrein er in het winterseizoen fris en groen uit.

Rode spoorbloem

Niet helemaal passend in het verhaal over droogte en gebrek, maar wel bij de stenige ondergrond van het ballastbed van het spoor, is tenslotte de aanwezigheid van de rode spoorbloem (*Centranthus ruber*) in één van de zijsporen die aftakken naar de haven. Rode spoorbloem is een van de vele soorten die, al dan niet geholpen door aanplant in tuinen, momenteel vanuit het zuiden van Europa hun areaal naar Nederland uitbreiden. Vakantiegangers kennen de rode spoorbloem misschien van oude muren in Bretagne of Zuid-Engeland. In Rotterdam is de soort al langer te zien in de muren van de Bierhaven en in het talud van het viaduct bij het NS station Noord.

Bestraat terrein

Doordat het bestraatte deel van het terrein recent nog vrij intensief is gebruikt, is daar weinig sprake geweest van vegetatieontwikkeling. Wel is dit al jaren een constante groeiplaats van het harig breukkruid (*Herniaria hirsuta*), een plant die net als de rode spoorbloem zijn Zuid-Europese verspreidingsgebied uitbreidt naar (stedelijk) Nederland. (Andeweg & Florusse 2002)

Schaduwzones

Omdat het hele terrein vrijwel in oost - west richting is gelegen en opgaande bomen en struiken alleen aan de noordrand groeien, is schaduw op het emplacement schaars. De enige plekken met een beschaduwde ligging zijn te vinden aan de noordrand van de verspreide loodsen. Doordat die loodsen ook in oost - west richting liggen, is die schaduwzone daar meteen heel uitgesproken en zijn er plaatsen die bijna nooit direct door de zon worden beschenen. In die zones tegen of onder de laadperrons groeien dan direct weer uitgesproken schaduw-tolerante soorten als varens. Hier vinden wij plotseling wijfjesvaren (*Athyrium filix-femina*), smalle stekelvaren (*Dryopteris carthusiana*), brede stekelvaren (*Dryopteris dilatata*) en mannetjesvaren (*Dryopteris filix-mas*). Opvallend is dat hier, net als in bossen, de stekelvarens vermolmdend dood hout gebruiken als vestigingsmilieu voor de jonge planten. Dat dode hout wordt in dit geval echter niet gevonden in de vorm van omge-

▲ Rode spoorbloem in een spooraftakking naar de haven. (Remko Andeweg)

▲ Verweerde biels als vestigingsplaats voor jonge varens, hier een mannetjesvaren. (Remko Andeweg)

vallen bomen maar in de scheuren van verweerde spoorbielzen.

Grazige vegetaties

De grazige zones die binnen de grenzen van het emplacement liggen, zijn veelal ontstaan uit bermen en open ruimte die bijvoorbeeld ontstonden op plaatsen waar de sporen uiteenwaken. Omdat dergelijke bermen en overhoeken meestal niet expliciet als groenvoorziening zijn aangelegd, ontbreekt de laag teelaarde waar groenvoorzieningen gewoonlijk mee zijn afgewerkt. Door de schrale zandige ondergrond zal de productiviteit van de begroeiing altijd al gering zijn geweest en was een beperkt maaibeheer voldoende om al te grote verruiging tegen te gaan. Zo konden bloemrijke grasland- en ruigtevegetaties ontstaan met soorten die we kennen van de zandgronden of uit de duinen: geel walstro (*Galium verum*), gewone rolklaver (*Lotus corniculatus*), hazenpootje (*Trifolium arvense*) en wilde reseda (*Reseda lutea*), om er maar een paar te noemen. Een bijzondere soort in deze zone is de grote centaurie (*Centaurea scabiosa*), een plant die in Nederland voornamelijk voorkomt in het krijtland van Zuid-Limburg en in het meest oostelijk deel van het rivierengebied. Incidentele vestigingen van zo'n soort zijn op een plek als hier natuurlijk altijd mogelijk maar het opvallende aan de grote centaurie langs de Marconistraat is dat de soort hier al minstens 40 jaar aaneengesloten voorkomt. De eerste bekende melding dateert uit 1968 (Van Ooststroom & Mennema 1969) en sindsdien is zijn voortdurende aanwezigheid regelmatig vastgesteld. Enkele jaren terug leek het er even op dat de verbreding en gedeeltelijke verlegging van de Marconistraat de soort de genadeklap zouden geven, maar nog steeds zijn er enkele planten te vinden.

Exoten en inheemsen

Een andere soort die aantoonbaar al lang op het emplacement groeit is de Japanse duizendknoop (*Fallopia japonica*) die groeit op de plek waar ooit een soort kantine of cafeteria heeft gestaan. In de collectie van het Nationaal Herbarium in Leiden ligt een tak van deze plant die in 1959 op deze plek was verzameld door S.J. van Ooststroom, de toenmalige bewerker van de Flora van Nederland. Japanse duizendknoop

heeft als invasieve exoot heden ten dage een slechte reputatie en kan ook in Rotterdam als probleemsoort worden betiteld. Dat geldt niet voor veel van de andere oorspronkelijk uitheemse soorten die op het emplacement worden gevonden en waarvan er enkele al de revue passeerden. Ze vormen samen een kleine 20% van de 160 soorten vaatplanten die bij een bezoek in juli 2008 werden genoteerd. Geen agressieve exoten, maar vriendelijke vreemdelingen die wij misschien vanwege hun on-Nederlandse milieuvoorkeur wel nodig hebben om (mede) ons stedelijk-industriële milieu te bevolken.

Denkomslag

Verlaten spoorwegemplacements zoals die langs de Marconistraat, vormen binnen het urbane milieu vaak hoogtepunten van natuurlijkheid en zouden eigenlijk als stedelijke natuurreservaten moeten worden beschouwd. In een land als Duitsland wordt dit vaak beter begrepen dan in Nederland en bestaan er voorbeelden van spoorweg- of industrieterreinen die niet alleen als cultuur- maar ook als natuurhistorisch erfgoed worden beschouwd. Hier moet een dergelijke denkomslag nog worden gemaakt. In Rotterdam wordt zo'n gebied gewoonlijk als 'ongebruikt terrein' betiteld in plaats van als stadsnatuur. Waarschijnlijk

echoën in vele hoofden nog de aardrijkskunde- of geschiedenislessen van de basisschool, over hoe in het begin van de twintigste eeuw de 'woeste gronden' werden ontgonnen. Een verhaal dat nog altijd met een soort voortrekkersidealisme is omgeven. In het buitengebied richt anno 2010 eenzelfde cultuurtechnisch idealisme zich inmiddels al lang op natuurontwikkeling, wat niet zelden overeenkomt met het terugdraaien van de voormalige ontginningen in een poging de ooit zo woeste gronden te laten terugkeren.

Hoe dan ook, in Rotterdam verliezen wij opnieuw een spannend natuurgebied of, als je het zo wilt noemen, een prachtig park. ◀

Literatuur

- Andeweg, R.W.G. & Florusse, P. 2002 - Vreemde planten in Rotterdam - Stadsecologische reeks nr. 4, Natuurmuseum Rotterdam
- Anonymus 1996 - Dierbaar bezit - Straatgras 8(1): 1
- De Bruijn, J. 2005 - Muursterretjes en andere steentjesmossen. De bryoflora van het Rotterdamse stedelijk gebied - Buxbaumia 72: 2-32
- Van Ooststroom, S.J. & Mennema, J. 1969 - Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland, hoofdzakelijk in 1968 - Gorteria 4: 175

▲ Grote centaurie (met paarse bloemen) op het emplacement. (Remko Andeweg)